

Paweł Krokosz

 <https://orcid.org/0000-0001-9555-3801>

 pawel.krokosz@upjp2.edu.pl

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

 <https://ror.org/0583g9182>

Regulacje wojskowe generała porucznika Stiepana Rzewskiego z połowy lat 70. XVIII wieku dla Legionu Petersburskiego (Sankt Petersburskiego) — nowej jednostki taktycznej armii rosyjskiej

 <https://doi.org/10.15633/tes.11402>

ABSTRAKT

Regulacje wojskowe generała porucznika Stiepana Rżewskiego z połowy lat 70. XVIII wieku dla Legionu Petersburskiego (Sankt Petersburgskiego) — nowej jednostki taktycznej armii rosyjskiej

Artykuł został poświęcony regulacjom wojskowym obowiązującym w połowie lat 70. XVIII wieku w nowej jednostce taktycznej armii rosyjskiej — Legionie Petersburskim (Sankt Petersburgskim). Autorem owych dokumentów był jeden z zasłużonych dowódców carskich — generał porucznik Stiepan Rżewski. Instrukcje, wykazy osobowe i rozkazy opracowane przez wodza na potrzeby utworzonej podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1768–1774 niewielkiej, kombinowanej jednostki taktycznej, składającej się z oddziałów piechoty, kawalerii i artylerii, stanowią niezwykle interesujący przykład formowania się rosyjskiego ustawodawstwa wojskowego doby panowania carowej Katarzyny II (1762–1796). Zawarte w nich treści przybliżają skład osobowy i wewnętrzny podział jednostki, a także istotne kwestie, jak szkolenie żołnierzy piechoty i kawalerii czy sprawowanie wart w obozie. Pomimo że Legion Petersburski funkcjonował zaledwie sześć lat, po czym decyzją władz rosyjskich został rozwiązany (1775), to dotyczącego jego żołnierzy instrukcje, wykazy osobowe i rozkazy opracowane przez generała porucznika Stiepana Rżewskiego stały się swoistym wzornikiem dla pozostałych ówczesnych, a także późniejszych rosyjskich teoretyków wojskowości zaangażowanych w proces opracowywania kolejnych regulacji wojskowych (instrukcji, regulaminów itp.) na potrzeby wojsk różnych rodzajów broni całej armii carskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: armia rosyjska, XVIII wiek, piechota, kawaleria, regulaminy i instrukcje wojskowe, generał porucznik Stiepan Rżewski, Legion Petersburski (Sankt Petersburgski)

ABSTRACT

Military regulations of Lieutenant General Stiepan Rzewski from the mid-1770s for Petersburg (St. Petersburg) Legion — a new tactical unit of the Russian army

The paper is dedicated to the military regulations from the mid-1770s in a new tactical unit of the Russian army — Petersburg (St. Petersburg) Legion. The author of these documents was one of the distinguished tsarist commanders, Lieutenant General Stiepan Rzewski. Instructions, personnel lists and orders elaborated by the commander for the purposes of a small combined tactical unit formed during the Russo-Turkish War of 1768–1774, consisting of infantry, cavalry, and artillery detachments, constitute an exceptionally interesting example of the formation of Russian military legislation during the reign of Empress Catherine II (1762–1796). Thanks to their contents, it is possible to learn about the personnel composition and internal organisation of the unit, as well as significant issues, such as the training of infantry and cavalry soldiers or the performance of guard duties in the camp. Although Petersburg Legion operated for only six years, after which it was disbanded by decision of the Russian authorities (1775), the instructions, personnel lists and orders elaborated by commander Stiepan Rzewski became a model for other contemporary, as well as future Russian military theorists involved in the process of developing subsequent military regulations (instructions, rules etc.) for the purposes of the troops of different branches in the entire tsarist army.

KEYWORDS: Russian army, 18th century, infantry, cavalry, military regulations and instructions, Lieutenant General Stiepan Rzewski, Petersburg (St. Petersburg) Legion

Doba panowania carowej Katarzyny II (1762–1796)¹ charakteryzuje się wieloma śmiałymi zmianami niemal we wszystkich sprawach dotyczących ówczesnego bytu Imperium Rosyjskiego². Jedną z nich – można stwierdzić, że najważniejszą – były działania modernizacyjne przeprowadzone w zakresie funkcjonowania całości sił zbrojnych, zarówno armii lądowej, jak i floty wojennej³. W odniesieniu do pierwszej z wymienionych zasadnicze miejsce zajmowały kwestie związane z ustawodawstwem wojskowym, czyli fundamentem stanowiącym o jej całokształcie funkcjonowania – liczebności, organizacji, wyszkoleniu, aprowizacji w pełnym tego znaczenia zakresie (żywność, uzbrojenie, umundurowanie) oraz zapewnieniu opieki medycznej i posługi religijnej służącym w niej żołnierzom. Należy zauważyć, że z chwilą objęcia rządów przez Katarzynę II w armii rosyjskiej dość szybko zostały wprowadzone nowe regulaminy wojskowe, stanowiące w zasadzie zmienione i ulepszone wersje wcześniej obowiązujących regulacji, opracowanych jeszcze w latach 50. XVIII wieku za panowania carowej Elżbiety Piotrownej (1741–1761)⁴.

Na tym tle bardzo interesująco przedstawiają się regulacje wojskowe dotyczące sformowanego w 1769 roku Legionu Petersburskiego (Sankt Petersburskiego),

1 W artykule stosowana jest datacja według kalendarza juliańskiego obowiązującego w Rosji od 1 stycznia 1700 roku.

2 Szerzej zob. A. Лаппо-Данилевский, *Очерк внутренней политики императрицы Екатерины II*, Санкт-Петербург 1898; *Законодательство императора Петра III: 1761–1762 годы. Законодательство императрицы Екатерины II: 1762–1782 годы*, составитель и автор вступительных статей В. А. Томсинов, Москва 2011; W. A. Serczyk, *Katarzyna II*, Wrocław 2010.

3 Szerzej zob. Л. Г. Бескровный, *Русская армия и флот в XVIII веке (Очерки)*, Москва 1958, s. 344–594.

4 *Строевой устав пехотного полка для Российской Императорской Армии*, Санкт-Петербург 1762; *Пехотный строевой устав*, cz. 1–3, Санкт-Петербург 1763; *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 16, Санкт-Петербург 1830, nr 11773a; *Устав воинский о конной экзерциции*, Санкт-Петербург 1763; *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 14, Санкт-Петербург 1830, nr 11782a. Por. *Описание пехотного полкового строя, разделенного в три части со всеми нужными к тому примечаниями 1755 году*, Санкт-Петербург 1755; *Экзерциция и учреждение строев и всяких церемониалов регулярной кавалерии 1755 году*, Санкт-Петербург 1755; *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 14, nr 10475(a).

jednej z dwóch – obok siostrzanego Legionu Moskiewskiego – całkowicie nowych, kombinowanych jednostek taktycznych armii rosyjskiej. Każdy z legionów miał składać się z 1 batalionu grenadierów, 3 batalionów muszkietierów, 4 szwadronów karabinierów, 2 szwadronów huzarów oraz 3 drużyn: jegierskiej, kozackiej i artyleryjskiej. Ostatnia z drużyn obsługiwała 12 dział: 8 armat 3-funtowych, 2 armaty 6-funtowe, 2 jednorogi 12-funtowe. Łączny stan osobowy jednostki miał zamykać się w liczbie 5775 ludzi⁵. Okoliczności powołania legionów nie były przypadkowe, albowiem w 1768 roku Turcja wypowiedziała Rosji wojnę (wojna rosyjsko-turecka 1768–1774), przystępując do zasadniczych działań frontowych w styczniu następnego roku⁶. Według założeń Katarzyny II obydwa legiony miały stanowić samodzielne jednostki, składające się z żołnierzy cudzoziemskiego zaciągu, służące wsparciem dla istniejących już pułków armii lądowej. Potwierdzają to pierwsze słowa rezolucji Kolegium Wojskowego z 2 września 1769 roku, powołującej do życia Legion Petersburski, gdzie odnotowano wolę władczyni, iż będzie to „cudzoziemski legion, składający się z wolnych ludzi [tj. ochotników]”⁷. Niemniej jednak członkowie Kolegium Wojskowego zauważyli, że jeśli takowych cudzoziemców się nie znajdzie, to legion należy sformować z rekrutów pochodzących z poboru przeprowadzonego w 1769 roku, zastrzegając jednocześnie, aby służących w nim huzarów powoływać właśnie spośród ochotników („ludzi wolnych”). W rezolucji

5 Штат Московского легиона подтвержденной октября 3 дня 1769 года, [Санкт-Петербург 1769], Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 38.52.1.33, lit. A, nr 1, s. 11, <https://kp.rusneb.ru/item/material/shtat-moskovskago-legiona> (10.06.2024). Z uwagi na identyczny adres internetowy kolejnych stron przywołanego materiału źródłowego w dalszych przypisach artykułu uwzględniono zapis odwołujący się bezpośrednio do jego danej strony. Podobnie postąpiono z pozostałymi materiałami źródłowymi udostępnionymi w wersji cyfrowej. Zob. też: *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, Санкт-Петербург 1830, cz. 1, do nr 13 365, s. 126–131; *Энциклопедия военных и морских наук*, сост. под гл. ред. Г. А. Леера, t. 4, Санкт-Петербург 1889, s. 524; *Военная энциклопедия*, под ред. К. И. Величко, В. Ф. Новицкий, А. В. фон Шварц, В. А. Апушкин, Г. К. фон Шульц, t. 14, Санкт-Петербург 1914, s. 549.

6 Przykładowo zob. Д. П. Бутурлин, *Картина войн России с Турцией в царствования императрицы Екатерины II и императора Александра I*, cz. 1, Санкт-Петербург 1829, s. 5–106; А. Н. Петров, *Война России с Турцией и Польскими конфедератами 1769–1774 год*, t. 1–5, Санкт-Петербург 1866–1874; V. H. Aksan, *Wojny Osmanów 1700–1870. Oblężone imperium*, tłum. M. Młynarz, Oświęcim 2019, s. 123–160.

7 *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 342, s. 123–124. Dekret carowej powołujący Legion Moskiewski został wydany 3 października tego samego roku. Zob. Штат Московского легиона, strona tytułowa; *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 365, s. 126–131.

zaproponowano również, aby wysokość żołdu żołnierzy służących w poszczególnych oddziałach legionu – piechocie i kawalerii – była analogiczna do tych, jakie obowiązywały w pozostałych oddziałach armii lądowej⁸. Jednocześnie postulowano włączyć budżet wyasygnowany specjalnie na funkcjonowanie Legionu Petersburskiego (budżet ten, podobnie jak etaty jednostki, miał zostać dopiero zatwierdzony przez carową) do centralnego budżetu wojennego, aby dzięki temu jego żołnierze otrzymywali swój żołd terminowo, tak samo jak żołnierze pozostałych oddziałów armii lądowej. Samo formowanie jednostki miało odbywać się w Smoleńsku lub, jak stwierdzono w rezolucji, „w innym dogodnym ku temu miejscu”⁹. Legionowi przydzielono także prawo do posługiwania się herbem „petersburskim” (herbem stołecznym) na sztandarach, zastrzegając jednak, że takowe wraz z litaurem zostaną przekazane jednostce dopiero po sukcesach odniesionych przez jej żołnierzy nad wrogiem podczas walki w polu¹⁰.

Zarówno organizacja, jak i liczebność oraz umundurowanie i uzbrojenie, a także żołd przeznaczony dla żołnierzy obydwu legionów były jednakowe. W związku z powyższym wszystkie dane w tym zakresie zostały przedstawione w niniejszym artykule na podstawie dostępnego wykazu etatów Legionu Moskiewskiego z 1769 roku¹¹. Na wstępie należy zauważyć, że łączny koszt utrzymania każdego z legionów zamykał się w kwocie 182 629 rubli i 701 kopiejek¹². Najwyższą roczną łączną stawkę żołdu (razem z ekwiwalentem pieniężnym za racje mięsa i soli oraz stawkami prowiantowymi) w wysokości 718 rubli i 80 kopiejek otrzymywał pomocnik dowódcy jednostki, którym był brygadier lub pułkownik¹³. Oficerowie w randze podpułkownika stojący na czele batalionów piechoty, czyli grenadierskich i muszkieterskich, otrzymywali 410 rubli

8 Inne uposażenie finansowe miano przewidzieć dla protestanckiego duchownego („niemieckiego pastora”) służącego w tej jednostce. Wnioskowano tam również o przydzielenie oficerom ordynansów na takich samych zasadach, jak w innych oddziałach całej armii. Zob. *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 342, s. 123.

9 *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 342, s. 124.

10 *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 342, s. 124. Zupełnie inaczej przedstawiała się ta kwestia w odniesieniu do Legionu Moskiewskiego, który już na samym początku swego funkcjonowania otrzymał sztandary i litaury. Zob. *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 365, s. 126.

11 Штат Московского легиона.

12 *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 365, s. 126–131.

13 Bezpośrednimi dowódcami legionów byli generałowie-majorzy, których łącznej stawki żołdu nie ujęto w etatach jednostek, choć zostali oni tam wymienieni.

i 40 kopiejek. Inaczej natomiast przedstawiała się sprawa w kawalerii, gdzie dowódca wszystkich 4 szwadronów karabinierskich mógł liczyć na 718 rubli i 80 kopiejek, a podpułkownik szwadronu już tylko na 441 rubli. Z kolei 120 rubli więcej niż ostatni z wymienionych otrzymywał podpułkownik stojący na czele obydwu szwadronów huzarów. Najmniej przewidziano dla dowodzącego drużyną kozacką sekund majora – 371 rubli i 80 kopiejek. Nie został natomiast określony żołd stojącego na czele legionowej artylerii porucznika¹⁴. W przypadku oficerów stojących na czele rot – kapitanów w batalionach piechoty i drużynach huzarskiej i kozackiej oraz rotmistrzów w batalionach karabinierskich – łączny roczny żołd wahał się od 227 do prawie 298 rubli¹⁵. Niewielkie zróżnicowanie łącznego rocznego żołdu można dostrzec w stawkach przynależnych żołnierzom liniowym, gdzie grenadierzy, muszkietery i karabinierzy otrzymywali gażę nieprzekraczającą 12 rubli, a szeregowi huzarzy i kozacy mogli liczyć na niemal 16 rubli¹⁶.

W etatach legionów równocześnie określono liczbę ordynansów, przypisanych do pełnienia posługi u oficerów (w całej jednostce było ich razem 134), wraz z należnymi im łącznymi stawkami żołdu (w tej kwestii dostrzegalne były dość znaczne zróżnicowania płacowe). Najwięcej takich żołnierzy do swojej dyspozycji mieli pomocnicy dowódcy legionów oraz dowódcy szwadronów kawaleryjskich – po 6; jedynie po 4 ordynansów przypisano podpułkownikom legionowym, 3 otrzymali majorzy oraz ober-kwaternistrz, po 2 i 1 ordynansie służyło u pozostałych oficerów. Wyjątkiem byli oficerowie szwadronów huzarów i drużyn kozackich, którym nie przydzielono żadnych ordynansów¹⁷.

W wykazie etatów Legionu Moskiewskiego – tożsamym dla Legionu Petersburskiego – znalazły się także dyspozycje dotyczące całościowego zaopatrzenia jednostki w zakresie umundurowania, uzbrojenia oraz uposażenia końskiego

14 Штат Московского легиона, lit. A, nr 1, s. 1–3, 5, 7, 9, 11. Zob. też *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 365, s. 127–128.

15 Штат Московского легиона, lit. A., nr 1, s. 4, 6, 8–9, 11. Zob. też *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 365, s. 127–128.

16 Штат Московского легиона, lit. A, nr 1, s. 4, 6, 8, 10–11. Warto zauważyć, że stawka żołdu żołnierzy piechoty nie uległa zmianie od fundamentalnych reform armii rosyjskiej przeprowadzonych na przełomie wieków XVII i XVIII przez cara Piotra I i odpowiadała sumie wskazanej w etatach armii ustanowionych w 1711 roku. Zob. *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 4, Санкт-Петербург 1830, nr 2319.

17 Штат Московского легиона, lit. A, nr 1, s. 1–11. Zob. też *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 43, cz. 1, do nr 13 365, s. 127–128.

przeznaczonego dla danego batalionu, szwadronu oraz drużyny¹⁸. Władze postanowiły także, aby legiony wyróżniały się odrębną formą umundurowania od pozostałych jednostek armii polowej. Jednocześnie wprowadzone zostały też pewne różnice w kolorystyce i kroju mundurów dla każdego z legionów. Wszystkie kwestie z tym związane regulowały zapisy etatów każdej z jednostek¹⁹.

Po zakończeniu wojny rosyjsko-tureckiej rezolucją wiceprezydenta Kolegium Wojskowego, księcia Grigorija Potiomkina, z 16 stycznia 1775 roku obydwa legiony zostały oficjalnie rozformowane²⁰. Decyzja ta wydaje się mało zrozumiała, gdyż władze wojskowe, ustalając etaty jednostek w 1769 roku, całkowicie świadomie zakładały, że będą one funkcjonowały nawet dwadzieścia lat, co potwierdzają przydziały mundurowe i amunicyjne²¹. Dalsze losy służących w nich żołnierzy potoczyły się różnie, albowiem trafiali oni zarówno do pułków piechoty, jak i kawalerii, które następnie albo zmieniały swe nazwy, albo były przeformowywane lub całkowicie rozwiązywane. Tym sposobem 8 batalionów piechoty (2 grenaderskie i 6 muszkieterskich) i 2 drużyny jęgrów znalazły się w składzie nowo utworzonych pułków piechoty liniowej – Rewelskiego, Połockiego, Dnieprowskiego i Tulskiego. Natomiast z 8 szwadronów karabinierów – już znacznie później, gdyż dopiero w 1788 roku – sformowano nowy dragoński pułk Kinburski²², a z 4 szwadronów huzarskich nowy pułk huzarski Białoruski, przemianowany w 1783 roku na Woroneski, który został zlikwidowany na początku panowania cara Pawła I (1796–1801)²³.

W krótkim, gdyż zaledwie sześcioletnim, okresie funkcjonowania Legionu Petersburskiego na uwagę zasługuje działalność organizacyjna jego dowódcy,

18 Штат Московского легиона, lit. A, nr 1, s. 11–14; nr 2, s. 1–10; nr 3, s. 1–14; nr 4, s. 1–15; nr 5, 1–16; nr 6, s. 1–13; nr 7, s. 1–7; lit. B, s. [1–3]; lit. C, s. [1].

19 Od wspomnianej powyżej zasady był wyjątek, albowiem delegowani na dowódców legionów generałowie-majorzy armii polowej i ich pomocnicy w randze brygadierów zachowywali swoje przynależne dotychczas umundurowanie. Jeśli pomocnikiem dowódcy jednostki zostawał pułkownik, to przysługiwał mu mundur koloru i kroju danego legionu. Szerzej o kroju i umundurowaniu żołnierzy obydwu legionów zob. *Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, с рисунками*, pod red. А. В. Висковатова, cz. 5, Санкт-Петербург 1844, s. 41–58; nr 666–677 (Legion Petersburski); nr 678–684 (Legion Moskiewski).

20 Полное собрание законов Российской Империи, t. 20, Санкт-Петербург 1830, nr 14236.

21 Штат Московского легиона, lit. A, nr 3, s. 1–14; nr 4, s. 1–15; nr 5, 1–16; nr 6, s. 1–13; nr 7, s. 1–7.

22 Н. А. Подушкин, *Прошлое Кинбурских драгун (1788–1796) – (1798–1898)*, Ковель 1898, rozdz. 1, s. 2–3.

23 Полное собрание законов Российской Империи, t. 20, nr 14266, s. 124; *Энциклопедия военных и морских наук*, s. 524; *Краткая история 7-го пехотного ревельского полка. С 1775–1883 год*, Брест-Литовск 1903, s. 4–5; *Военная энциклопедия*, t. 14, s. 549.

a zarazem jednego z najzdolniejszych wodzów armii carskiej czasów panowania Elżbiety Piotrownej i Katarzyny II, którym był, pochodzący z rosyjskiej rodziny wojskowej, generał lejtnant Stiepan Rzewski (1732–1782)²⁴. Ten zasłużony na polach bitew toczonych przez wojska carskie oficer – absolwent Korpusu Szlacheckiego (szkoły wojskowej szkolącej w sposób wszechstronny oficerów armii carskiej), uczestnik wojny siedmioletniej 1756–1763 (m.in. oddelegowany do służby w sojuszniczej wówczas armii austriackiej w randze sekund majora) i wojny rosyjsko-tureckiej 1768–1774 (za udział w zdobyciu Izmailu przez Rosjan w 1770 roku awansowany z brygadiera do stopnia generała majora) – był synem kapitana Matwieja Rzewskiego i Fieodosi Sieniawin, córki pierwszego rosyjskiego wiceadmirała (1727) i wybitnego dowódcy carskiej floty wojennej Nauma Sieniawina²⁵. Jego młodszymi braćmi byli natomiast generałowie armii rosyjskiej Paweł Rzewski i Iwan Rzewski oraz kapitan floty wojennej i wysoki urzędnik państwowy Władimir Rzewski²⁶. W 1782 roku Stiepan Rzewski, tuż przed swoją śmiercią, spisał w siedemnastu punktach swoje spostrzeżenia dotyczące funkcjonowania ówczesnej armii rosyjskiej, poświęcając w nich wiele miejsca służbie oficerskiej. W naturalny sposób odnosił tam swoje uwagi do czasu, kiedy przyszło mu dowodzić Legionem Petersburskim²⁷.

Wszystko wskazuje na to, że Stiepan Rzewski, wówczas w randze generała majora, obejmując w 1772 roku komendę nad Legionem Petersburskim, nie był zadowolony z efektów obowiązujących w nim dotychczas szkoleń żołnierskich, czego efektem było zestawienie przez niego kilku nowych, istotnych dokumentów mających przełożyć się na lepszą organizację i funkcjonowanie powierzonej sobie jednostki. W związku z powyższym dość szybko opracował zespolone ze sobą istotne regulacje oraz korespondujący z nimi wykaz osobowy jednostki, które na jego osobiste polecenie, nakładem drukarni polowej Legionu Petersburskiego, zostały wydrukowane w latach 1774–1775 w postaci

24 Ржевский, Степан Матвеевич, в: *Русский биографический словарь*, т. [16], Санкт-Петербург 1913, s. 164–165.

25 Zob. П. А. Кротов, М. О. Акишин, *Вице-адмирал Н. А. Сенявин (1681–1738)*, Санкт-Петербург 2022, s. 18, 28, 45.

26 Ржевский, Владимир Матвеевич, в: *Русский биографический словарь*, s. 154; Ржевский, Павел Матвеевич, в: *Русский биографический словарь*, s. 163.

27 С. М. Ржевский, *О русской армии во вторую половину Екатерининского царствования. Совершенная записка генерала-поручика С. М. Ржевского*, „Русский архив” 3 (1879), s. 357–362.

niewielkich, poręcznych, kieszonkowych wydań w formacie *octavo* (8°) i rozesełane do wszystkich oficerów jednostki²⁸:

- *Instrukcja, w jaki sposób w przyszłym obozie prowadzić szkolenie zarówno piechoty, jak i kawalerii Legionu Sankt Petersburgskiego* (1774)²⁹.
- *Sposób chodzenia i przyjmowania obchodów wart w obozie* (1774)³⁰.
- *Spis imienny wszystkich znajdujących się obecnie w Legionie Sankt Petersburgskim sztab-oficerów i ober-oficerów oraz unter-oficerów znajdujących się w sztabach i w oddziałach* (1774 lub 1775)³¹.
- *Rozkaz z 28 kwietnia 1775 r.* (1775)³².

Najbardziej interesująco przedstawiają się dwie pierwsze regulacje, opracowane przez generała majora w 1774 roku, czyli siedemdziesięciosiedmiostronicowa, wzbogacona siedmioma planami *Instrukcja, w jaki sposób w przyszłym obozie prowadzić szkolenie...* oraz dwudziestostronicowa instrukcja

28 М. М. Гуревич, В. С. Люблинский, *Издания Санктпетербургского легиона*, w: *Материалы и сообщения по Фондам отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР*, отв. ред. А. И. Копанев, Москва–Ленинград 1966, s. 51–59.

29 С. М. Ржевский, *Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье как в пехоте так и в кавалерии С:П: легиона дано в 24 де: апреля 1774 года*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774]. W artykule korzystano z: С. М. Ржевский, *Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье как в пехоте так и в кавалерии С:П: легиона дано в 24 де: апреля 1774 года*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774], Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 18.320.5.84, <https://kp.rusneb.ru/item/reader/nastavlenie-kakim-obrazom-vbudushchem-lagere-proizvodit-uchene-kak-vpehote-tak-i-vkavalerii-s-p-legiona-dano-v-24-de-aprelya-1774-goda-nastavlenie-kakim-obrazom-vbudushchem-lagere-proizvodit-uchenie-kak-v-pehote-tak-i-vkavalerii-s-p-legiona> (10.06.2024).

30 С. М. Ржевский, *Обряд хождения и принятия рундов в лагере*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774]. W artykule korzystano z: С. М. Ржевский, *Обряд хождения и принятия рундов в лагере*, печатан при С:П: легионе, [1774], Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 18.320.5.81-1, s. 1–20, <https://kp.rusneb.ru/item/reader/obryad-hozhdeniya-i-prinyatiya-rundov-vlagere-obryad-hozhdeniya-i-prinyatiya-rundov-v-lagere> (10.06.2024).

31 С. М. Ржевский, *Именной список петербургского легиона всем состоящим ныне штаб и обер афицерам...*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774 lub 1775]. W artykule korzystano z: [С. М. Ржевский], *Именной список петербургского легиона всем состоящим ныне штаб и обер афицерам [!] как в легионном и унтер штабах так и в частях обертающимися [!]: Сочинен 1775 года марта в 10 день*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1775], <https://www.prilib.ru/item/706863> (10.06.2024). Wykaz został zestawiony w 1774 lub 1775 roku. Analiza przebiegu służby poszczególnych oficerów jednostki wskazuje, że najprawdopodobniej była to pierwsza z podanych dat.

32 С. М. Ржевский, *Приказ 28 апреля 1775 году*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1775]. W artykule korzystano z: С. М. Ржевский, *Приказ 28 апреля 1775 году*, Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 18.320.5.85–2, s. [1–12], <https://kp.rusneb.ru/item/reader/prikaz-28-aprelya-1775-godu> (10.06.2024).

poświęcona kontroli wart obozowych pt. *Sposób chodzenia i przyjmowania obchodów wart w obozie*. Nie można wykluczyć, że obydwa dokumenty powstały na skutek weryfikacji przez Stiepana Rżewskiego sposobów dotychczasowego szkolenia żołnierzy w zakresie zabezpieczenia wartowniczego obozu. Tym bardziej że miało to miejsce w trakcie toczących się trudnych działań wojennych przeciwko Turcji. Pierwsza z nich nie posiada czytelnego podziału na rozdziały, ale można w niej wyróżnić kilka nieformalnych części, zawierających zróżnicowany materiał poświęcony żołnierskiej egzercycji. W pierwszej takiej części, rozpoczynającej się na stronie 1 i kończącej na 23, mogącej zostać potraktowaną jako obszerny wstęp, znalazły się bardzo czytelne wytyczne, sformułowane przez dowódcę legionu, na temat ogólnego szkolenia żołnierzy i funkcjonowania wojska właśnie w odniesieniu do toczącej się aktualnie wojny z Turcją³³. Już w pierwszych słowach instrukcji Stiepan Rżewski podkreśla, że opracował ją z myślą o sprawniejszym i szybszym wykonywaniu czynności żołnierskich niż te, które zostały opisane w obowiązujących całą armię regulaminach³⁴. Co więcej, wódz zapowiadał, że opracował swoją regulację, aby lepiej zorganizować legion i podnieść jego morale, a tym samym „obrócić całe swoje staranie i działania po to, aby [...] wlać w serca wszystkich żołnierzy tworzących Legion Sankt Petersburski zgodne i jednakowe rozumienie służby”³⁵. Autor, a zarazem bezpośredni dowódca jednostki, był zdecydowanym przeciwnikiem wprowadzonych na potrzeby armii dziesięć lat wcześniej regulacji noszących nazwę *Instrukcji pułkowniczych*³⁶, których przepisy zwiększały dotychczasowe powinności żołnierskie. W tej materii Stiepan Rżewski pozostawał niejako w kontrze do wpływowych przedstawicieli dowództwa armii i uważał, że żołnierzy nie trzeba obciążać zbędnymi obowiązkami, ale należy szkolić ich tylko w tym, co jest najniezbędniejsze, aby dzięki temu byli skuteczni w boju³⁷. Na uwagę zasługuje także to, iż wódz upatrywał możliwość odniesienia zwycięstwa nad wrogiem, stosując również inne niż przyjęte klasyczne rozwiązania walki: „całemu światu wiadomo, że nie tylko samym ogniem [karabinowym] razi się nieprzyjaciela, ale często zwycięża się go przy pomocy dobrych marszów”³⁸.

33 C. M. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 1–23.

34 C. M. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 1.

35 C. M. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 2.

36 Zob. M. M. Гуревич, В. С. Люблинский, *Издания Санктпетербургского легиона*, s. 51–59.

37 C. M. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 8–9.

38 C. M. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 12.

W odniesieniu do stosowania manewrów w polu generał major stawiał przede wszystkim na prostotę, postulując konieczność przyswojenia sobie przez żołnierzy umiejętności stawiania w szyku oraz formowania kolumn. Tej ostatniej kwestii została poświęcona druga z nieformalnych części instrukcji, której autor nadał tytuł *Prawidła dla formowania kolumn różnego typu* (s. 24–77)³⁹. Zamieszczono tam komendy oraz odnoszące się do nich objaśnienia skierowane zarówno do służących w legionie żołnierzy piechoty, jak i kawalerii, w jaki sposób mają formować kolumny. Materiał ten powiązany był z dołączonymi do regulacji odpowiednimi schematami ilustrującymi w doskonały sposób czynności wykonywane podczas formowania i poruszania się kolumny (plany 1–7)⁴⁰. Stiepan Rżewski dokonał również klasyfikacji kroków żołnierskich, wyróżniając cztery ich rodzaje: marszowy, stosowany w szyku (bojowy), szybki oraz bieg⁴¹. Na samym końcu dokumentu znalazło się podsumowanie, w którym autor informował, iż polecił wydrukować i rozesłać po jednym egzemplarzu instrukcji wszystkim dowódcom i oficerom Legionu Petersburskiego. Jednocześnie nadmienił, że nie ma możliwości zebrać całej swojej jednostki taktycznej do jednego obozu w celu przeprowadzenia ćwiczeń, dlatego też winny być realizowane przez jej poszczególne części⁴². Ostatni z zapisów stanowi czytelne potwierdzenie, że poszczególne bataliony, szwadrony i drużyny obydwu legionów były oddelegowywane do niesienia służby wojskowej w różnych, wskazanych przez naczelne dowództwo armii, miejscach⁴³.

Druga z omawianych instrukcji, pt. *Sposób chodzenia i przyjmowania obchodów wart w obozie*, została wprowadzona na użytek żołnierzy 1 maja 1774 roku w Wilnie. Dokument składał się z nieformalnego wstępu, liczącego trzy strony, w którym autor krótko uzasadniał konieczność jego opracowania. Znalazła się tam dość istotna informacja mówiąca, że wróg może wysłać swoich szpiegów w celu sprawdzenia czujności wart strzegących obóz, dlatego należało zachować uwagę i czynić wszystko, aby takowych ludzi próbujących podejść do obozu lub

39 C. М. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 24–77.

40 C. М. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, plan 1–7.

41 C. М. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 72–75.

42 C. М. Ржевский, Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье, s. 75–77.

43 Doskonałym przykładem jest oddział składający się ze 150 jeńców Legionu Moskiewskiego pod dowództwem kapitana 3. muszkieterskiego batalionu tej jednostki Mikołaja Kołyczewa, który znalazł się w składzie garnizonu krymskiej Ałusztzy odpierającego ataki wojsk tureckich w lipcu 1774 roku. Zob. М. Преснухин, „Отверзши себе путь штыками...”. Оборона Ялты в 1774 году, „Родина” 7 (2024), s. 140.

do niego przeniknąć pojmać⁴⁴. Następnie w instrukcji zamieszczono siedemnaście punktów (dwa z nich stanowiły odrębne wyjaśnienie do punktu 7) zawierających m.in. wyjaśnienie, czym są rundy, czyli obchody wart obozowych, jak się one dzielą (główna, środkowa i poranna) oraz kiedy i w jaki sposób są wykonywane przez wyznaczone oddziały żołnierzy. Znalazły się tam również komendy wojskowe, które można było usłyszeć podczas obchodu wart. Było to o tyle ważne, o ile wszyscy, zarówno wartownicy, jak i przypadkowo spotkani żołnierze, mieli obowiązek bezwzględnie się do nich stosować⁴⁵. A trzeba zauważyć, że żołnierze sprawujący obchód, w przypadku dostrzeżenia nawet „najmniejszych uchybień ze strony wartowników lub całych oddziałów wartowniczych”, mieli prawo takowych, w tym także oficerów, aresztować (punkt 13)⁴⁶.

Należy podkreślić, że instrukcja opracowana przez Stiepana Rzewskiego stanowiła swego rodzaju wyciąg najważniejszych prawideł związanych z pełnieniem obchodów wart w obozie, które znajdowały się w podstawowych regulaminach obowiązujących wówczas żołnierzy. Niemniej jednak dzięki bardzo skróconej i przejrzystej formie stanowiła ona swoisty praktyczny skrypt, mogący służyć osobom pełniącym funkcje dowódcze w Legionie Petersburskim do celów szkoleniowych swych podkomendnych, którym należało te prawidła przyswoić.

Trzeci z wymienionych dokumentów stanowił wykaz imienny kadry oficerskiej (od pułkownika do chorążego i korneta), włącznie z samym generałem majorem Stiepanem Rzewskim, przypisanej do poszczególnych batalionów, szwadronów oraz drużyn wchodzących w skład Legionu Petersburskiego⁴⁷. Wykaz ten w czytelny sposób korespondował z pozostałymi regulacjami, szczególnie z *Instrukcją, w jaki sposób w przyszłym obozie prowadzić szkolenie...*, gdyż oficerom odpowiedzialnym za prawidłowe wykonywanie czynności spisanych w tej regulacji, a także samemu dowódcy jednostki, dawał czytelny pogląd, na kim personalnie spoczywały określone powinności. Należy zauważyć, że oficerowie wymienieni byli tam z imienia i nazwiska, z drobnymi jednak wyjątkami, bowiem nie wszystkim z nich zapisano imię. Tak było w przypadku m.in.

44 С. М. Ржевский, Обряд хождения, s. [1–3].

45 С. М. Ржевский, Обряд хождения, s. [3–18].

46 С. М. Ржевский, Обряд хождения, s. [16].

47 W dostępnym autorowi niniejszego artykułu materiale źródłowym znajduje się jedynie wykaz oficerów sztabu, podsztabu, batalionu grenadierskiego, dwóch szwadronów huzarskich, drużyny kozackiej oraz trzech batalionów muszkieterskich – łącznie 170 osób.

adiutanta sztabu Stiepana Rżewskiego, adiutanta Claudela (ros. Клодель)⁴⁸ czy księcia Agarkowa (Ogarkowa)⁴⁹. W przypadku wysoko urodzonych oficerów służących w legionie przy ich imieniu i nazwisku wymieniano również stosowny tytuł arystokratyczny – baron lub książę, np. książę Mikołaj Kozłowski⁵⁰, książę Matwiej Chwabułow⁵¹.

Ostatni z dokumentów, liczący jedenaście stron tekstu, *Rozkaz z 28 kwietnia 1775 r.*, był czymś w rodzaju podsumowania działań szkoleniowych prowadzonych w obozie legionowym w 1774 roku, z zastrzeżeniem o ich możliwej kontynuacji w roku kolejnym⁵². Stiepan Rżewski w drobiazgowy sposób opisywał tam osiągnięcia zdobyte przez żołnierzy piechoty w zakresie formowania wspomnianych kolumn oraz wykonywania przez nie wszelkich możliwych zwrotów⁵³. Wódz nie zapomniał również o kawalerii, podkreślając walory jej dużej mobilności i możliwości podjęcia udanego ataku ze skrzydeł szyku⁵⁴. Zwrócił również uwagę na kwestie dotyczące poprawnego ładowania broni, zauważając, że podczas walki to nie szybkość odgrywała kluczową rolę, ale dokładność wykonywanych przez żołnierzy czynności podczas umieszczania ładunków w broni. W tej mierze generał major przestrzegał przed zbyt niskim celowaniem bronią, gdyż mogło to spowodować rykoszet kuli i doprowadzić

48 [С. М. Ржевский], *Именной список петербургского легиона*, s. 2. W tym wypadku najprawdopodobniej chodzi o Mikołaja Claudela (ros. Николай Клодель), mającego pozostawać na służbie w armii rosyjskiej od roku 1776 (?), późniejszego podpułkownika 1. batalionu jęgrów Korpusu Syberyjskiego (od 1790). Zob. *История России по годам. 1800*, <https://vgd.ru/HISTORY/a800.htm> (10.06.2024).

49 [С. М. Ржевский], *Именной список петербургского легиона*, s. [6]. Nieustalony przedstawiciel rodu Agarkowów (Ogarkowów).

50 [С. М. Ржевский], *Именной список петербургского легиона*, s. [4]. Najprawdopodobniej był to książę Mikołaj Michajłowicz Kozłowski (1749–1812), oficer armii carskiej i urzędnik.

51 [С. М. Ржевский], *Именной список петербургского легиона*, s. [5, 8]. Książę Matwiej Chwabułow (1721–1789) przedstawiciel gruzińskiej rodziny książęcej. W 1738 roku wstąpił na służbę wojskową w armii carskiej. Brał udział w wojnie siedmioletniej 1756–1763 oraz wojnie rosyjsko-tureckiej 1768–1774, podczas której w dowód uznania za okazane bohaterstwo uzyskał awans na pułkownika Legionu Petersburskiego. W tym czasie brał udział także w walkach z wojskami konfederatów barskich na terytorium Rzeczypospolitej. W 1781 roku został gubernatorem orenburskim. W odniesieniu do służby w Legionie Petersburskim – awansowany 13 marca 1774 roku na pułkownika, po czym w 1775 roku objął dowództwo wspomnianego dragońskiego pułku Kinburskiego. Zob. *Список Воинскому департаменту и находящимся в штате при Войске, в Полках, Гвардии, в Артиллерии, и при других должностях генералитету и штаб-офицерам, также Кавалерам Воинского ордена, и Старицинам в Нерегулярных Войсках. На 1776 год*, Санкт-Петербург 1776, s. 75.

52 С. М. Ржевский, *Приказ 28 апреля 1775 году*, s. [1–11].

53 С. М. Ржевский, *Приказ 28 апреля 1775 году*, s. [2–8].

54 С. М. Ржевский, *Приказ 28 апреля 1775 году*, s. [9].

do niepotrzebnego zranienia towarzyszy, wykluczając ich tym samym z dalszej walki⁵⁵. Z uwagi na formę treść spisanego rozkazu można potraktować jako swego rodzaju instrukcję szkoleniową, zawierającą wiele cennych uwag dla oficerów szkolących żołnierzy bądź realizujących już określone działania bojowe. Jednocześnie należy zauważyć, iż był to dokument wydany już po wcześniejszej styczniowej decyzji księcia Grigorija Potiomkina dotyczącej rozformowania obydwu legionów.

Generał porucznik Stiepan Rzewski zmarł siedem lat po tym, jak oficjalnie rozformowano podległą mu jednostkę taktyczną, którą przyszło mu dowodzić zaledwie przez trzy lata. Był to jednak czas, kiedy łączył on praktykę – dowództwo nad Legionem Petersburskim – z pracami w zakresie teoretyki wojskowości, czyli opracowywania, a w tym przypadku także jednoczesnego wdrażania w życie regulacji usprawniających funkcjonowanie konkretnej jednostki wojskowej. Podejmowane przez niego działania były dość śmiałe, albowiem, będąc najbliżej żołnierzy i bacznie obserwując ich codzienną służbę, starał się przy pomocy swoich regulacji w sposób krótki i klarowny przybliżyć podkomendnym, przede wszystkim oficerom, trudne treści obowiązujących wówczas przepisów, spisanych w opasłych regulaminach i zawiłych w swojej formie instrukcji wojskowych. Śmiało można rzec, że opracowane przez niego w latach 1774–1775 dokumenty, w postaci omówionych w niniejszym artykule instrukcji szkoleniowych, wykazu osobowego i rozkazu, stały się swoistym wzornikiem dla innych ówczesnych, a także późniejszych rosyjskich teoretyków wojskowości zaangażowanych w proces opracowywania kolejnych regulacji wojskowych (instrukcji, regulaminów itp.) na potrzeby wojsk różnych rodzajów broni całej armii carskiej.

Bibliografia

- Aksan V. H., *Wojny Osmanów 1700–1870. Oblężone imperium*, tłum. M. Młynarz, Oświęcim 2019.
- Serczyk W. A., *Katarzyna II*, Wrocław 2010.
- Бескровный Л. Г., *Русская армия и флот в XVIII веке (Очерки)*, Москва 1958.
- [Beskrovnyj L. G., *Russkaâ armiâ i flot v XVIII veke (Očerki)*].

55 C. M. Ржевский, Приказ 28 апреля 1775 году, s. [10–11].

- Бутурлин Д. П., *Картина войн России с Турцией в царствования императрицы Екатерины II и императора Александра I*, cz. 1, Санкт-Петербург 1829. [Buturlin D. P., *Kartina vojn Rossii s Turcej v carstvovaniâ imperatricy Ekateriny II i imperatora Aleksandra I*, cz. 1, Sankt-Peterburg 1829].
- Военная энциклопедия*, под ред. К. И. Величко, В. Ф. Новицкий, А. В. фон Шварц, В. А. Апушкин, Г. К. фон Шульц, т. 14, Санкт-Петербург 1914. [Voennaâ ênciklopediâ, pod red. K. I. Veličko, V. F. Novickij, A. V. fon Švarc, V. A. Apuškin, G. K. fon Šul'c, t. 14, Sankt-Peterburg 1914].
- Гуревич М. М., Люблинский В. С., *Издания Санктпетербургского легиона*, в: *Материалы и сообщения по Фондам отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР*, отв. ред. А. И. Копанев, Москва–Ленинград 1966, с. 51–59. [Gurevič M. M., Lûblinskij V. S., *Izdaniâ Sanktpeterburgskogo legiona*, w: *Materialy i soobšeniâ po Fondam otdela rukopisnoj i redkoj knigi Biblioteki Akademii nauk SSSR*, отв. red. A. I. Kopanev, Moskva–Leningrad 1966, s. 51–59].
- Законодательство императора Петра III: 1761–1762 годы. Законодательство императрицы Екатерины II: 1762–1782 годы*, составитель и автор вступительных статей В. А. Томсинов, Москва 2011. [Zakonodatel'stvo imperatora Petra III: 1761–1762 gody. Zakonodatel'stvo imperatricy Ekateriny II: 1762–1782 gody, sostavitel' i avtor vstupitel'nyh statej V. A. Tomsinov, Moskva 2011].
- Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, с рисунками*, под ред. А. В. Висковатова, cz. 5, Санкт-Петербург 1844. [Istoričeskoe opisanie odeždy i vooruženiâ Rossijskih vojsk, s risunkami, pod red. A. V. Viskovatova, cz. 5, Sankt-Peterburg 1844].
- История России по годам. 1800*, <https://vgd.ru/HISTORY/a800.htm> (10.06.2024). [Istoriâ Rossii po godam. 1800, <https://vgd.ru/HISTORY/a800.htm> (10.06.2024)].
- Краткая история 7-го пехотного ревельского полка. С 1775–1883 год*, Брест-Литовск 1903. [Kratkaâ istoriâ 7-go pehotnogo revel'skogo polka. S 1775–1883 god, Brest-Litovsk 1903].
- Кротов П. А., Акишин М. О., *Вице-адмирал Н. А. Сенявин (1681–1738)*, Санкт-Петербург 2022. [Krotov P. A., Akišin M. O., *Vice-admiral N. A. Senâvin (1681–1738)*, Sankt-Peterburg 2022].
- Лаппо-Данилевский А., *Очерк внутренней политики императрицы Екатерины II*, Санкт-Петербург 1898. [Lappo-Danilevskij A., *Očerik vnutrennej politiki imperatricy Ekateriny II*, Sankt-Peterburg 1898].

Описание пехотного полкового строю, разделенного в три части со всеми нужными к тому примечаниями 1755 году, Санкт-Петербург 1755. [Opisanie pehotnogo polkovogo stroû, razdelennogo v tri časti so vsemi nuŭnymi k tomu primečaniâmi 1755 godu, Sankt-Peterburg 1755].

Петров А. Н., *Война России с Турцией и Польскими конфедератами 1769–1774 год*, т. 1–5, Санкт-Петербург 1866–1874. [Petrov A. N., *Vojna Rossii s Turciej i Pol'skimi konfederatami 1769–1774 god*, т. 1–5, Sankt-Peterburg 1866–1874].

Пехотный строевой устав, cz. 1–3, Санкт-Петербург 1763. [Pehotnyj stroevyj ustav, cz. 1–3, Sankt-Peterburg 1763].

Подушкин Н. А., *Прошлое Кинбурских драгун (1788–1796) – (1798–1898)*, Ковель 1898. [Poduškin N. A., *Prošloe Kinburskih dragun (1788–1796) – (1798–1898)*, Kovel' 1898.].

Полное собрание законов Российской Империи, т. 4, Санкт-Петербург 1830. [Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii, т. 4, Sankt-Peterburg 1830].

Полное собрание законов Российской Империи, т. 14, Санкт-Петербург 1830. [Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii, т. 14, Sankt-Peterburg 1830].

Полное собрание законов Российской Империи, т. 16, Санкт-Петербург 1830. [Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii, т. 16, Sankt-Peterburg 1830].

Полное собрание законов Российской Империи, т. 20, Санкт-Петербург 1830. [Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii, т. 20, Sankt-Peterburg 1830].

Полное собрание законов Российской Империи, т. 43, cz. 1, Санкт-Петербург 1830. [Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii, т. 43, Sankt-Peterburg 1830].

Преснухин М., «Отверзши себе путь штыками...». Оборона Ялты в 1774 году, „Родина” 7 (2024), s. 139–142. [Presnuhin M., «Otverzši sebe put' štykami...». Oborona Âlty v 1774 godu, „Rodina” 7 (2024), s. 139–142].

Ржевский, Владимир Матвеевич, w: *Русский биографический словарь*, т. [16], Санкт-Петербург 1913, s. 154. [Rževskij, Vladimir Matveevič, w: *Russkij biografičeskij slovar'*, т. [16], Sankt-Peterburg 1913, s. 154].

Ржевский, Павел Матвеевич, w: *Русский биографический словарь*, т. [16], Санкт-Петербург 1913, s. 163. [Rževskij, Pavel Matveevič, w: *Russkij biografičeskij slovar'*, т. [16], Sankt-Peterburg 1913, s. 163].

Ржевский, Степан Матвеевич, w: *Русский биографический словарь*, т. [16], Санкт-Петербург 1913, s. 164–165. [Rževskij, Stepan Matveevič, w: *Russkij biografičeskij slovar'*, т. [16], Sankt-Peterburg 1913, s. 164–165].

- Ржевский С. М., *Именной список петербургского легиона всем состоящим ныне штаб и обер афицерам...*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774 lub 1775]. [Rževskij S. M., Imennoi spisok peterburskogo legiona vsem sostoâšim nune štab i ober aficeram..., [b.m.; pečatano pri S:P: legione] [1774 lub 1775]].
- [Ржевский С. М.], *Именной список петербургского легиона всем состоящим ныне штаб и обер афицерам [!] как в легионном и унтер штабах так и в частях обертаущимся [!]: Сочинен 1775 года марта в 10 день*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1775], <https://www.prilib.ru/item/706863> (10.06.2024). [[Rževskij S. M.], Imennoi spisok peterburskogo legiona vsem sostoâšim nune štab i ober aficeram [!] kak v legionnom i unter štabah tak i v častâh obertaûšimsâ [!]: Sočinen 1775 goda marta v 10 den', [b.m.; pečatano pri S:P: legione] [1775], <https://www.prilib.ru/item/706863> (10.06.2024)].
- Ржевский С. М., *Наставление каким образом в будущем лагере производить ученье как в пехоте так и в кавалерии С:П: легиона дано в 24 де: апреля 1774 года*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774]. [Rževskij S. M., Nastavlenie kakim obrazom v budušem lagere proizvodit' učen'e kak v pehote tak i v kavalerii S:P: legiona dano v 24 de: aprelâ 1774 goda, [b.m.; pečatano pri S:P: legione] [1774]].
- Ржевский С. М., *О русской армии во вторую половину Екатерининского царствования. Совершенная записка генерала-поручика С. М. Ржевского*, „Русский архив” 3 (1879), s. 357–362. [Rževskij S. M., O ruskoj armii vo vtoruû polovinu Ekaterininskogo carstvovaniâ. Soveršennaâ zapiska generala-poručika S. M. Rževskogo, „Russkij arhiv” 3 (1879), s. 357–362].
- Ржевский С. М., *Обряд хождения и принятия рундов в лагере*, печатан при С: П: легионе, [1774], Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 18.320.5.81-1, <https://kp.rusneb.ru/item/reader/obryad-hozhdeniya-iprinyatiya-rundov-vlagere-obryad-hozhdeniya-i-prinyatiya-rundov-v-lagere> (10.06.2024). [Rževskij S. M., Obrâd hoždeniâ i prinâtiâ rundov v lagere, pečatan pri S: P: legione, [1774], Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka, Russkij knižnyj fond, šifr hraneniâ 18.320.5.81-1, <https://kp.rusneb.ru/item/reader/obryad-hozhdeniya-iprinyatiya-rundov-vlagere-obryad-hozhdeniya-i-prinyatiya-rundov-v-lagere> (10.06.2024)].
- Ржевский С. М., *Обряд хождения и принятия рундов в лагере*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1774]. [Rževskij S. M., Obrâd hoždeniâ i prinâtiâ rundov vlagere, [b.m.; pečatano pri S:P: legione] [1774]].

- Ржевский С. М., *Приказ 28 апреля 1775 году*, [б.м.; печатано при С:П: легионе] [1775]. [Rževskij S. M., Prikaz 28 aprilâ 1775 godu, [b.m.; pečatano pri S:P: legione] [1775]].
- Ржевский С. М., *Приказ 28 апреля 1775 году*, Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 18.320.5.85–2, s. [1–12], <https://kp.rusneb.ru/item/reader/prikaz-28-aprelya-1775-godu> (10.06.2024). [Rževskij S. M., Prikaz 28 aprilâ 1775 godu, Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka, Russkij knižnyj fond, šifr hraneniâ 18.320.5.85–2, s. [1–12], <https://kp.rusneb.ru/item/reader/prikaz-28-aprelya-1775-godu> (10.06.2024)].
- Список Воинскому департаменту и находящимся в штате при Войске, в Полках, Гвардии, в Артиллерии, и при других должностях генералитету и штаб-офицерам, также Кавалерам Воинскаго ордена, и Старшинам в Нерегулярных Войсках. На 1776 год*, Санкт-Петербург 1776. [Spisok Voinskому departamentu i nahodâšimsâ v štate pri Vojske, v Polkah, Gvardii, v Artillerii, i pri drugih dolžnostâh generalitetu i štab-oficeram, takožde Kavaleram Voinskago ordena, i Staršinam v Neregulârnyh Vojskah. Na 1776 god, Sankt-Peterburg 1776].
- Строевой устав пехотного полка для Российской Императорской Армии*, Санкт-Петербург 1762. [Stroevoj ustav pehotnogo polka dlâ Rossijskoj Imperatorskoj Armii, Sankt-Peterburg 1762].
- Устав воинский о конной экзерциции*, Санкт-Петербург 1763. [Ustav voinskij o konnoj êkzercicii, Sankt-Peterburg 1763].
- Штат Московскаго легиона* подтвержденной октября 3 дня 1769 года, [Санкт-Петербург 1769], Российская национальная библиотека, Русский книжный фонд, шифр хранения 38.52.1.33, <https://kp.rusneb.ru/item/material/shtat-moskovskago-legiona> (10.06.2024). [Štat Moskovskago legiona konfirmovannoj oktâbrâ 3 dnâ 1769 goda, [Sankt-Peterburg 1769], Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka, Russkij knižnyj fond, šifr hraneniâ 38.52.1.33, <https://kp.rusneb.ru/item/material/shtat-moskovskago-legiona> (10.06.2024)].
- Экзерциция и учреждение строев и всяких церемониалов регулярной кавалерии 1755 году*, Санкт-Петербург 1755. [Êkzerciciâ i učreždenie stroev i vsâkih ceremonialov regulârnoj kavalerii 1755 godu, Sankt-Peterburg 1755].
- Энциклопедия военных и морских наук*, сост. под гл. ред. Г. А. Леера, т. 4, Санкт-Петербург 1889. [Ënciklopediâ voennyh i morskikh nauk, sost. pod gl. red. G. A. Leera, t. 4, Sankt-Peterburg 1889].